

ТРАДИЦІЯ В ГУМАНІТАРНО-НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ

Аналізується місце і роль феномена традиції в природничонауковому та гуманітарному контексті, окреслюються її гносеологічні та методологічні можливості в цих сферах наукового пізнання. Показано, що традиція належить до невід'ємних константних частин розвитку гуманітарного знання, зберігаючи в собі кумулятивні та регулятивні риси, що примножують як смислове багатство цього поняття, так і здатність до трансформації, редукції і регенерації. Порівнюється та функціонально розмежовується значення традиції в гуманітарних науках та мистецтві. Ключові слова: гуманітарні науки, методологія, мистецтво, природничі науки, традиція, цінності.

Останнім часом увага до традицій в науці невинно зростає, що зумовлено зацікавленням проблемами динаміки наукового пізнання, наукової комунікації та спадкоємності в сучасній науці. Зазвичай традиція, пов'язана з досить обмеженою сферою культури та історією, претендує на набуття статусу загальності й за частотою вживання починає конкурувати з поняттями прогресу, перспективи, інновації тощо. Крім цього виникає і така важлива проблема, як функціонування традиції в умовах звертання до неї представників різних гуманітарних дисциплін.

Питання про роль традицій, про їх значущість у науці досліджували Н. Агафонова, А. Атонов, В. Візгін, П. Гайденок, І. Касавін, Т. Кун, М. Полані, К. Попер, М. Розов, Ст. Тулмін, В. Філатов, В. Черняк та ін. У їхніх працях досліджується сам феномен традиційності в науці, співвідношення традицій і новацій, традицій і революцій, обговорюється проблема появи новацій у процесі наслідування традицій тощо.

Оскільки головна увага в низці праць зосереджена на специфіці функціонування традицій у природничих науках [див.: 1; 4; 6; 10; 15; 19], доцільно вивчити також питання про своєрідність умов і процесів розвитку знання і в традиціях гуманітарних наук. З одного боку, це – важливе пізнавальне завдання, що має велике значення для еволюції сучасної епістемологічної думки, а також для оптимізації процесів розвитку, власне, гуманітарної сфери пізнання. З іншого боку, аналіз специфіки функціонування традицій у гуманітарних науках допоможе краще обґрунтувати підхід до аналогічної проблеми у природознавстві.

Об'єктом дослідження є феномен традиції в науковому пізнанні, предметом – методологічна цінність традицій у гуманітарно-науковому дискурсі.

Метою цієї розвідки є виявлення місця та ролі наукових традицій в сучасній гуманітаристиці, визначення причин трансформації та новітніх форм існування цих традицій, осмислення проблеми з методологічних і ціннісних позицій.

У зв'язку з цим у статті формулюються та розв'язуються такі завдання:

- узагальнення багатого і різнобічного досвіду, накопиченого в дослідженні поняття традиції та її гуманітарно-наукового виміру;
- вивчення стану і виявів традиції в гуманітарних науках другої половини ХХ – початку ХХІ століття;
- утвердження традиції як важливого елемента стабільного, стійкого розвитку сучасної гуманітаристики, що сприяє збереженню цінного досвіду цієї сфери наукового пізнання.

Аналізуючи існування традицій у гуманітарних науках у першому наближенні, ми фіксуємо, по-перше, певну програму в якійсь із наук, яка за низкою параметрів (передусім змістовних) якщо не протистоїть, то різко відрізняється від іншої, і, по-друге, групи вчених, які працюють у межах цих концептуальних координат. Прикладом таких традицій можуть слугувати школа анналістів, молодограматика та Женевська школа в лінгвістиці, психоаналіз і біхевіоризм у психології, та багато інших шкіл і напрямів, які відомі історикам науки. Зрозуміло, що за такого підходу традиція як наслідування різними колективними суб'єктами якихось спільних зразків відходить на другий план. Проте цей підхід не виключає їх із предмету аналізу, оскільки колективні суб'єкти пізнання трактуються не як окремі, не пов'язані один з одним соціальні організми, а як рівні одного соціального суб'єкта пізнання.

Своєрідність формування знання у межах традицій гуманітарних наук безпосередньо пов'язана з характерними умовами, в яких цей процес відбувається. До таких найважливіших умов відносяться: особливості соціокультурних завдань, на розв'язання яких орієнтовані гуманітарні науки; специфіка об'єкта пізнання; своєрідність структури дослідницьких програм і передусім

характер ідеї, що лежить в її основі; особливості організації безпосереднього суб'єкта пізнання, вплив на нього зовнішніх і внутрішніх чинників. Оскільки знання формується у взаємодії всіх цих умов, то очевидно, що в аналізі слід уникати їх протиставлення одна одній. Навпаки, аналіз кожної з них повинен враховувати особливості всіх інших.

Модерна наука набуває характеру соціально значущого виду діяльності внаслідок того, що орієнтується на виробництво наукового знання як засобу розв'язання актуальних проблем. Тому виникає питання про специфіку цих проблем, на розв'язання яких спрямований комплекс гуманітарних наук. Усебічна відповідь на нього передбачає детальну типологію таких проблем, створення якої – справа майбутнього. Проте у першому наближенні можна виокремити два кола проблем: теоретичні та соціокультурні. До перших відносяться проблеми особистісного характеру, і передусім виховання людини, формування її певних світоглядних позицій, до других – обґрунтування цілей соціального, політичного, економічного та культурного розвитку людства. Зрозуміло, що виокремлення цих двох проблемних сфер умовне, оскільки в реальному житті вони тісно взаємопов'язані та взаємозалежні. Існує ще третя сфера соціальних проблем, від розв'язання яких залежить доля всієї соціальної системи. У наш час вони набули характеру глобальних проблем.

Стосовно проблем, які пов'язані з природничою сферою, проблеми, що виникають у гуманітарній сфері, часто мають «локальний», специфічний для цієї системи характер, оскільки для їх розв'язання потрібні особливі засоби, особливі знання. Якщо, наприклад, створення нового типу технології чи відкриття фундаментального фізичного закону можуть застосовуватись у різних соціально-економічних контекстах, то завдання і засоби духовного, світоглядного чи релігійного характеру, як показує практика, в них принципово різні.

Не можна також казати, що проблеми суспільства розв'язуються винятково за допомогою знань, отриманих природознавством, технічними науками, чи, навпаки, що проблеми духовного і світоглядного порядку покликане розв'язувати лише гуманітарне знання. У реальній практиці дедалі частіше стає очевидною потреба у використанні різних дисциплін у розв'язанні конкретних завдань, до якої б сфери соціальної дійсності вони не належали. Особлива роль гуманітарних дисциплін саме й полягає у тому, що в них виражається знання, на підставі якого відбувається розвиток усього суспільства.

З іншого боку, досліджуючи пізнання в його ролі стосовно суспільства, Б. Юдін виокремлює специфіку гуманітарних наук не лише за об'єктом пізнання, що притаманне і природознавству, а й за обґрунтуванням «мети і цінностей різних соціальних груп» [16, с. 185]. І в цьому розумінні очевидна «локальність» гуманітарних наук стосовно природознавства, оскільки для дійового обґрунтування мети і цінностей в очах людей іноді не потрібно особливого категорійно-поняттєвого апарату, доступного лише фахівцям. Швидше, навпаки, світоглядна, аксіологічна, виховна та інші функції гуманітарного знання саме й передбачають його загальнодоступність, образність, здатність проникати у свідомість людей різного соціального та культурного рівнів.

На відміну від природознавства, розвиток якого стимулювався суспільством і, навіть, державними органами, що особливо стало помітним після створення Лондонського королівського товариства і Паризької академії наук, гуманітарне пізнання тривалий час не отримувало організаційної інституціоналізації та розвивалось у спільних із мистецтвом організаційних формах. Дж. Холтон наводить приклад обережного ставлення політичних діячів до розвитку гуманітарного знання. Він зазначає, що великий герцог Леопольд II, погодившись у 1839 р. на утворення першого союзу вчених у Пізі, поставив умову, щоб «ні філософія, ні політика, ні історія, ні ораторське мистецтво, ні поезія, ні право, ні економіка, ні державне управління» не були предметами обговорення [14, с. 325].

Якщо виокремлення специфічних для гуманітарного пізнання проблем – недостатньо розроблена тема досліджень, то пошук його особливостей на підставі виокремлення особливого об'єкта дослідження – стала позиція в сучасній методології гуманітарних наук [див.: 3; 5; 8; 11; 12; 13]. Оскільки явища людського буття і культури – складні та багатогранні, то це викликає певні труднощі в їх пізнанні. Крім того, специфіка людини як об'єкта пізнання полягає в тому, що об'єкт пізнання водночас є і його суб'єктом, і тому, пізнаючи себе, людина тим самим формує свою особистість.

Так само як природа у природознавстві вивчається різними дисциплінами в різних аспектах, і людина є предметом пізнання різних гуманітарних наук. Характер же обраного аспекту у вивченні людини не може не впливати на особливості організації колективних суб'єктів пізнання і програм, що розробляються ними. Існування «наскрізних» для різних гуманітарних дисциплін об'єктів вивчення (структури мови, психіка людини, культурні артефакти тощо) слугує однією з умов виникнення низки програм для вивчення цього об'єкта.

Розуміння того, що зовнішні чинники багато в чому визначають спрямованість і зміст процесу наукового пошуку, посідає чільне місце в сучасній філософії науки. Вплив таких чинників

на наукову діяльність простежується на матеріалі виникнення і розвитку різних галузей знання. Незважаючи на видиму незалежність розвитку природознавства від передумов соціокультурного характеру, у низці досліджень показано різні форми і канали їхнього впливу [див.: 7; 9; 21]. Що ж до гуманітарного пізнання, то його залежність від соціокультурних і ціннісних настанов не викликає ні у кого сумніву. Ця залежність спостерігається не лише на початковому етапі існування традиції, коли формується ідея дослідження, визначається методика наукової роботи, а й на будь-якому етапі її розвитку. Понад те, саме зміна соціально-історичного та світоглядного контексту спричиняють істотні метаморфози гуманітарних традицій.

Особливості людського існування, подвійна роль людини – і як об'єкта, і як суб'єкта пізнання, специфіка пізнавальних завдань, що мають «локальний» характер і на розв'язання яких орієнтувалися гуманітарні науки, багато в чому зумовили особливості їх традицій як цілісних систем, що породжують нове знання. У цьому плані передусім слід відзначити переважання в гуманітаристиці, в її традиційних сферах (історії, мистецтвознавстві тощо) саме загальної, а не спільної праці, що в цьому випадку свідчить про існування тут традицій, зазвичай, у вигляді напрямів, а не наукових шкіл.

Проте у низці гуманітарних наук дедалі більшого значення починають набувати школи, в основі яких лежить спільна праця. Можна навіть помітити тенденцію до збільшення кількості цих шкіл, що говорить, зокрема, про поступове проникнення в гуманітарну сферу колективних методів роботи. Справді, аналізуючи характер сучасних наукових традицій у психології чи соціології, ми швидко переконаємось у тому, що не лише за характером праці, а й за будовою дослідницьких програм ці науки стають швидше схожими на наукові традиції у фізиці чи біології, ніж на наукові напрями, якими завжди були багаті історія чи літературознавство. Недаремно багатьма наукознавцями соціологічні школи досліджуються в одному вимірі з природничо-науковими, без виокремлення будь-якої специфіки соціологічних шкіл як суто гуманітарних [див.: 2]. Поряд із цим, існує такий погляд, згідно з яким лінгвістика також стоїть на одному рівні з «розвиненими» науками у природознавстві. Його дотримується, наприклад, К. Леві-Строс, який вважає, що такою лінгвістику робить універсальний об'єкт і єдиний загальноновизнаний науковий метод [18, с. 588]. Ця тенденція проникає також в історію, чому сприяє використання в гуманітарних науках нових методів роботи, зокрема, застосування цифрових технологій [див.: 17; 20].

Отож, аналізуючи умови, в яких відбувається формування нового знання в гуманітарних науках, можна окреслити два типи програм, які притаманні гуманітарному пізнанню і які віддзеркалюють головні суперечливі тенденції в розвитку цих наук. Слід зауважити, що ці типи виокремлюються здебільшого умовно, оскільки вони репрезентують лиш окремі екстримальні ситуації. У межах першого типу програм пізнання трактується як розуміння, тлумачення суб'єктом об'єкта пізнання. При цьому основою пізнання постає суб'єктивно-емоційний світ ученого, сукупність його соціальних цінностей та ідеалів, світоглядних настанов. На іншому полюсі перебуває другий тип пізнавальної діяльності, в якому пізнання розуміється як спрямоване на пошук законів, інваріантів соціокультурної дійсності, задля чого суб'єкт пізнання використовує як основу свого пошуку певні теоретичні концепції.

Інакше кажучи, у другому випадку зв'язок між емоційно-особистісним світом ученого, його світоглядними, методологічними настановами і об'єктом пізнання опосередкований теорією, зорієнтованою на пояснення. Очевидною є розмитість, нечіткість меж між цими двома типами програм, яка зумовлена багатозначністю розуміння самої теорії, різною мірою її абстрактності. Зрозуміло, що немає незумовленого пізнання. Це помітно, зокрема, в тому, що на ранніх етапах розвитку природознавства Нового часу роль теорії, завдяки якій відбувалося подальше пізнання, виконувала натурфілософія. Аналогічну роль в яскраво виражених «розуміючих» гуманітарних науках виконують філософсько-методологічні передумови, що й визначає панування спільної праці, на підставі якої виникають дослідницькі напрями. Тому виникнення напрямів у гуманітарних дисциплінах припускає достатню поширеність певних філософсько-світоглядних настанов.

Поява ж абстрактно-теоретичної побудови, що лежить в основі дослідницької програми, багато в чому знімає проблему розуміння, робить її другорядною. Сам об'єкт з емоційно-особистісного перетворюється на раціонально-знеособлений, він немов би «відсторонюється» від дослідника, що слугує передумовою для об'єднання різних учених з їх індивідуальними особливостями в єдиний колектив, об'єднаний єдиним пізнавальним прагненням. І тут індивідуально-особистісні особливості дослідників, які, здавалось би, повинні їх поділяти, створюючи умови для виникнення проблеми розуміння, відходять на другий план разом із нею. А на перший план виходить проблема об'єктивного пояснення, яка вже розв'язується на підставі загальних теоретичних передумов. Це означає, що проблема розуміння, якою так багато займалися герменевтики, полягає не лише в особливостях пізнання людиною явищ культури, а й в особливостях організації самого колективного суб'єкта пізнання.

Проте у тих програмах гуманітарних наук, в яких пояснення відіграє провідну методологічну роль, «розуміюча» позиція не нівелюється, вона просто перекладається на рівень філософських передумов безпосередньої дослідницької діяльності, і в такому вигляді завжди присутня у ній. Саме тут і фіксується ціннісна позиція вченого, що здійснює прямий вплив на весь процес дослідження в гуманітарному пізнанні.

З цього погляду стає зрозумілою помилковість протиставлення наук про природу і «наук про дух» як за методом, так і за предметом. Ціннісний підхід до об'єкта дослідження має бути властивим як дослідникові природи, так і гуманітарію. Вчений-природознавець часто не рефлексує цінності, оскільки вони стосуються рівня філософсько-світоглядних передумов його діяльності. Але вони стають помітними для нього завжди, коли в науці здійснюються серйозні перетворення категорійно-поняттєвого апарату, відбувається трансформація усталених понять, методів, настанов тощо.

Особливості цінностей у процесі досліджень ученого-гуманітарія полягають у тому, що вони мають яскраво виражений світоглядний характер. Наукові пошуки і висновки у гуманітарних традиціях найтісніше пов'язані з аксіологічною позицією вченого, з його етичними настановами і переконаннями, оскільки його наукові результати можуть слугувати підставою соціокультурних змін і в силу цього набувають особливого суспільного значення.

З погляду природознавства програми «розуміючого» гуманітарного пізнання мають емпіричний характер, що обмежує можливості виникнення шкіл. Приміром, у багатьох науках, які вивчають різні фрагменти історії (історію мистецтв, цивільну історію, історію літератури) велике значення надається виявленню та опису нових фактів, якими стають твори мистецтва, історичні та політичні події тощо. Важливість подібної роботи ні у кого не викликає сумніву, але сам характер цих досліджень не сприяє виникненню згуртованих наукових колективів.

Оскільки ідеї, що лежать в основі програм «розуміючого» пізнання, нерідко пов'язані із з'ясуванням особливостей «локального» об'єкта, а в їх основі лежать особистісно-світоглядні підстави, які орієнтують ученого у виборі об'єкта аналізу, методів дослідження, остільки ці ідеї набувають чуттєво-образного характеру. У цьому розумінні гуманітарне пізнання тісно переплітається з мистецтвом, бо цінності, що утверджуються мистецтвом, завжди мають пряме соціально-історичне значення. Це відбувається внаслідок того, що мистецтво цілісно віддзеркалює соціальну дійсність, а не розчленовує її на окремі складники.

Акцентуючи увагу на пізнавальній та соціальній функції художньої творчості, ми тим самим ставимо його в один ряд із науковим пізнанням. І в цьому ряду гуманітарне пізнання займає проміжну ланку між природознавством і мистецтвом. Якщо соціологія, лінгвістика, економіка швидше нагадують природничі науки, то багато праць літературознавців або істориків часом більше схожі на твори художньої літератури, ніж на наукові праці дослідників природи, на що звертали увагу ще неокантіанці. Як і творчість художників, наукові дослідження істориків інколи здійснюються в процесі загальної роботи. У межах окремих напрямів за умов відсутності загального керівного центру і жорстко заданої парадигми існує велика свобода у висловленні своїх думок як за змістом, так і за формою. Але це не означає, що у наукових школах керівник здійснює якийсь тиск на членів школи. Вони самі приймають усі умови, бо без цього плідний розвиток програми ускладнюється.

Риси схожості гуманітарного пізнання і мистецтва, мабуть, пов'язані з певними загальними характеристиками традицій, у межах яких розвиваються ці види духовної діяльності. Історики мистецтва досить часто вживають поняття школи для опису певних традицій у мистецтві. Проте, за невеликим винятком (що передусім стосується художніх шкіл раннього Відродження, коли художники працювали у рамках тієї цехової організації, що панувала тоді), під школою в мистецтвознавстві розуміється напрям у згаданому значенні слова, тобто діяльність людей на підставі певних спільних настанов, але без єдиного керівного центру. У цьому розумінні напрями мають більш яскравий природничонауковий характер, аніж школи.

Що стосується специфіки традицій у гуманітарних науках, то слід зазначити таке: якщо традиції в мистецтві конститууються передусім світоглядними й естетичними принципами, то гуманітарні – світоглядними й теоретичними пізнавальними настановами. Незважаючи на загальні риси, які зближують ці два види духовної діяльності, їх відмінності досить істотні. Головна з них полягає в тому, що традиції в гуманітарних науках спрямовані передусім на розв'язання соціально-історичних проблем, тоді як напрями у мистецтві формуються і розвиваються не з метою пізнання (ця функція для них побічна), а для реалізації естетичних завдань.

Дослідження гуманітарного знання з погляду традицій сприяє виокремленню чітких критеріїв віднесення нових і старих ідей у цих науках до тих або тих традицій, виявлення їхнього справжнього соціокультурного смислу. В силу тісного зв'язку гуманітарного пізнання з культурним

середовищем, зі світоглядними симпатіями і антипатіями інколи вчені-гуманітарії неправильно, неправдиво оцінюють власне місце у розвитку науки і навіть власну належність до традиції.

Висновок. Отже, наведений аналіз дозволяє виявити істотні особливості наукових традицій, їх функціонування як систем, які породжують нове знання. У цьому контексті вони постають початковими одиницями наукової діяльності, специфіка яких у різних сферах наукового пізнання істотно впливає на характер основного продукту наукової діяльності. Наукова школа є особливою формою наукових традицій.

Література

1. Гайденко П. П. Эволюция понятия науки: Становление и развитие первых научных программ / П. П. Гайденко. – М.: Наука, 1980. – 567 с.
2. Гриффит Б. Ч. Социальные группировки в развитии науки / Б. Ч. Гриффит, Н. Ч. Маллинз; [Сб. переводов; общ. ред. Э. М. Мирского, В. Н. Садовского]. – М.: Прогресс, 1976. – С. 131-151.
3. Донских О. А. Особенности объекта познания в лингвистике / О. А. Донских // Проблемы гуманитарного познания / [под ред. А. Н. Кочергина, В. Н. Фофанова]. – Новосибирск : Наука, 1986. – С.70-82.
4. Катасонов В. Н. Дифференциалы и философы (революция в математике и ее философский контекст) / В. Н. Катасонов // Традиции и революции в истории науки / [отв. ред. П. П. Гайденко]. – М.: Наука, 1991. – С. 126-149.
5. Комарова Л. Г. Онтологический статус объекта в литературоведении и языкознании / Л. Г. Комарова, Л. С. Сычева // Проблемы гуманитарного познания / [под ред. А. Н. Кочергина, В. Н. Фофанова]. – Новосибирск : Наука, 1986. – С. 98-117.
6. Косарева Л. М. Развитие традиции атомизма в европейской культуре XVII в. / Л. М. Косарева // Познавательная традиция: философско-методологический анализ. – М., 1989. – С. 85-101.
7. Косарева Л. М. Социокультурный генезис науки Нового времени (Философский аспект проблемы) / Л. М. Косарева. – М.: Наука, 1989. – 160 с.
8. Кузнецова Н. И. История науки как гуманитарная дисциплина / Н. И. Кузнецова // Проблемы гуманитарного познания / [под ред. А. Н. Кочергина, В. Н. Фофанова]. – Новосибирск : Наука, 1986. – С. 141-169.
9. Мамчур Е. А. Проблемы социокультурной детерминации научного знания: К дискуссиям в современной постпозитивистской философии науки / Е. А. Мамчур. – М.: Наука, 1987. – 127 с.
10. Мартиросян А. А. Проблема эволюции химической традиции: логика исследования кинетики реакций / А. А. Мартиросян // Познавательная традиция: философско-методологический анализ. – М., 1989. – С. 63-84.
11. Розов М. А. Методологические особенности гуманитарного познания / М. А. Розов // Проблемы гуманитарного познания / [под ред. А. Н. Кочергина, В. Н. Фофанова]. – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 33-54.
12. Смит Р. История гуманитарных наук / Р. Смит; [пер. с англ.; под науч. ред. Д. М. Носова]. – М.: Изд. дом ГУ ВШЭ, 2008. – 392 с.
13. Сычева Л. С. Гуманитарное познание как исследование традиций человеческой деятельности / Л. С. Сычева // Проблемы гуманитарного познания / [под ред. А.Н. Кочергина, В.Н. Фофанова]. – Новосибирск : Наука, 1986. – С. 54-70.
14. Холтон Дж. Тематический анализ науки / Дж. Холтон. – М.: Прогресс, 1981. – 383 с.
15. Черняк В. С. Традиция или альянс традиций?: (Интеллектуальная революция в астрономии XVI в.) / В. С. Черняк // Традиции и революции в истории науки / [отв. ред. П.П. Гайденко]. – М.: Наука, 1991. – С. 105-126.
16. Юдин Б. Г. Методологическая характеристика процессов взаимодействия наук / Б. Г. Юдин // Методологические проблемы взаимодействия общественных, естественных и технических наук. – М.: Наука, 1981. – С. 178-197.
17. Burdick A. Digital humanities / A. Burdick, J. Drucker, P. Lunenfeld, T. Presner. – Cambridge, Mass; London : The MIT Press, 2012. – 141 p.
18. Lévi-Strauss C. Critères scientifiques dans les disciplines sociales et humaines / C. Lévi-Strauss // Revue internationale des sciences sociales. Revue trimestrielle publiée par l'Unesco. – 1964. – № 4. – pp. 579-597.
19. Nakayama S. Academic and scientific traditions in China, Japan, and the West / S. Nakayama. – Tokyo : University of Tokyo Press, 1984. – 251 p.
20. Thomas W. G. Computing and the historical imagination / W. G. Thomas // A Companion to Digital Humanities / [Ed. by S. Schreibman, R. Siemens, J. Unsworth]. – Oxford : Blackwell Publishing Ltd, 2004. – pp. 56-68.
21. Zilsel E. The social origins of modern science / E. Zilsel. – Dordrecht : Kluwer Academic Publishers, 2000. – 267 p.

Summary

Dutkovsky I. Tradition in the Humanities Space. The article analyzes the role and place of the phenomenon of tradition in both natural science and humanitarian context, outlines its epistemological and methodological capabilities in these areas of scientific knowledge. It is shown that tradition belongs to the inalienable constant parts of human knowledge, maintaining a cumulative and regulatory features that enrich both the semantic richness of this concept and capacity for transformation, reduction and regeneration. The author compares delimited and functional significance of tradition in the humanities and the arts. Keywords: humanities, methodology, art, natural sciences, tradition, values.